

השנה של מות הקריקטורה הפוליטית

פרחים, עפרונות ועטים. אנדרטה בלונדון, ימים ספורים אחרי טבח 'שולי הבדור' // צילום: אייאף'פי, אימג'בנק

חרבות לעטים

נך רדפו השלטונות והדתות את אבותינו הדוחניים של 'שרלי הבזו' לאורך ההיסטוריה

מאת: אלי אשד

הקשר

הרגשי בין פיגועי 11 בספטמבר 2001 לפיגועים בפריז 2015 מצוי בסמלים. אין אדם מערבי שלא קפא על מקומו נוכח התפוררותם של שני מגדלי בבל, מרכז האימפריאליזם האמריקאי, באותה מתקפת מטוסים סוריאליסטית לפני 14 שנים. אין אדם מערבי שלא קפא במקומו נוכח הפיכתו של המגדל הרומנטי ביותר בעולם לסממן של אבל, כאשר הושחר אל תוך הלילה הפריזאי, רגעים אחרי שהטרור הלם גם בתרבות הצרפתית, זו של השאנסון, הקרם ברולה, מולייר והאחים לומייר, אונורה דה בלזאק וסימון דה בובואר, פלאטיני וזידאן. זו לא הייתה השנה של מגדל אייפל. בינואר האחרון הוא עיטר את שער ה'ניו יורקר' כשבצמרתו שפיץ מדמם של עיפרון¹, לאות הזדהות עם הטבח ב'שרלי הבזו', שהתרחש אחרי רצף של איומים סאטיריים שבמרכזם עמד - ולפעמים שכב על בטנו כשאחוריו חשופים - הנביא מוחמד. המסר של אותו השער היה ברור: סמלי התרבות המערבית ימשיכו להתקיים במרכזי הערים. לא נפסיק להשחזיז את העיפרון מול הקיצוני והמטרף. לא נחיה על החרב, כלי הכתיבה של הטרור, כי אם על העט, כלי הזין של הביקורת והסאטירה. הקריקטורה הפוליטית תחיה לעד.

האפיפיור כשטן

שורשי הקריקטורה הפוליטית קיימים כבר בעת העתיקה. תקשורת ההמונים לקתה בחסר באותם ימים, אולם תמונות הומוריסטיות וסאטיריות היו מאז ומעולם אמצעי פופולרי לבטא מורת רוח עממית. כך ניתן, למשל, למצוא באמנות המצרית תרשים של מלחמת עכברים כדימוי פרודי לציורי הקרב הגרנדיוזיים של מלכי מצרים.

את תפקיד הקריקטוריסטים של יוון העתיקה מילאו ציירי הכדים. קשה לאתר על אותם הכדים תמונת מצב סאטירית בעלת זיקה פוליטית מיידית, ככל הנראה בשל הסכנה שארבה לכל מי שיצא פומבית נגד השלטון, ולכן בולטים שם דווקא רפרנסים למחזות ידועים מאותה התקופה. לפעמים הייתה זו פרשנות פרודית לטרגדיות של אייסקילוס, סופוקלס ואוריפידס, ולפעמים הייתה זו סצנה שהועתקה מקומדיות של מחזאים כאריסטופנס, שלעג לפילוסופים כמו סוקרטס.

האייקון הדתי הראשון שנפל קורבן לקריקטורה הוא ישו. על קיר בגבעת הפאלאטיום ברומא נמצא שרטוט המציג את הצלב כבעל ראש של חמור² - תזכורת לכך שאלוהי היהודים הוא חמור, כפי שנטען ב"עלילת החמור" שהופצה עוד במצרים העתיקה ופשתה גם ביוון וברומא.

השימוש בקריקטורות השתכלל בתקופת הרנסנס של שלהי ימי הביניים. ציורים סאטיריים החלו להופיע גם ביצירותיהם של אמנים ידועים כמו הירונימוס בוש ההולנדי, פיטר ברויגל האב הפלמי, ואלברכט דירר הגרמני. ברקע עמדה הרפורמה הפרוטסטנטית. המאבק בין הקתולים, תומכי האפיפיור, לבין הפרוטסטנטים, שסירבו להכיר

בסמכותו, החריף. אחד מכלי התעמולה הבולטים היה הצגת האפיפיור כדמות מפלצתית, כלי ביד השטן, ולעתים אפילו כשטן עצמו, באמצעים ויזואליים. אותן קריקטורות הופצו בעותקים רבים בזכות מכונות הדפוס של גוטנברג, במטרה אידיאולוגית אחת - לגרום לקתולים להיות פרוטסטנטים. אחרי שנפרץ הסכר נולדו גם קריקטורות שעסקו בחיי העם - נושא שלא היה מקובל באמנות עד אז. ברויגל האב, למשל, צייר את 'דג גדול אוכל דגים קטנים'³ ואת 'האיש עם שק הכסף והחנפנים שלו'⁴, שתי יצירות שמבקרות את העשירים וכמהות לצדק חברתי.

בעקבות אמנים כמו לאונרדו דה וינצ'י, שחקר באותו זמן את הפן הגרוטסקי של דמות האדם וחיפש אנשים "פגומים" כמודלים לרישום - בניגוד גמור למגמה הרווחת של ציור אנשים "מושלמים" - צצו אמנים שהשתמשו בטרנד החדש לצרכים קריקטוריאליים. אחד מהם, לורנזו ברניני, צייר גרסה לא מחמיאה של האפיפיור⁵. למען האמת, ברניני כלל לא רצה לחשוף את הקריקטורה אלא רק להשתעשע בה עם חבריו, משום שהיה אדם דתי מאוד ולא רצה לפגוע בפרטונו, אבל הסגנון תואם להפליא את מהותן של הקריקטורות.

היהודי כערפד

הקריקטורה הפוליטית המודרנית - סאטירה ופרודיה על אירועי היום המלוות בשנינות ואף באכזריות - מוצאה באירופה של המאה ה-18. בדרך כלל שימשו הציורים האלה כלי נשק בקרב בין שני מחנות פוליטיים, הוויגים והטורים, שניגחו אלה את אלה. מטרת הקריקטורה לא הייתה רק להצחיק, אלא בעיקר להשפיע על דעתו של המתבונן, לגרום לו לחשוב על המציאות בה הוא חי. איוריו של ויליאם הוגארת, שנהג לנגח את השלטון ואת הבנקאים, עסקו בעוני ובחוסר צדק ושוויון. תומס רולנדסון, לצד התמחותו בציורים מייניים נועזים, עסק בקריקטורות שנגעו להתנהלות היומיומית של העם. ג'יימס גילריי, לעומתו, טיפל בעניינים הפוליטיים ונחשב לקריקטוריסט המלחמות

הראשון. הוא אחראי בין היתר לאחת הקריקטורות הפוליטיות המפורסמות בהיסטוריה, בה מצוירים נפוליאון וראש ממשלת בריטניה ויליאם פייט כשהם סועדים ביחד ומחלקים ביניהם את העולם⁶. את נפוליאון נהג גילריי לצייר כגמד מרושע ומתועב, מה שהוביל להתבטאות כעוסה אך מחמיאה מצד המצביא הצרפתי, שהודה כי גילריי הוא הנשק האפקטיבי ביותר של הבריטים: "הוא עשה יותר מכל צבאות אירופה כדי להפיל אותי".

בזמן שהביקורת המאוירת נגד הצרפתים זכתה ללגיטימציה, בכל הנוגע לביקורת פנימית התקשו הקריקטוריסטים הבריטים להתבטא, בעיקר כלפי השלטון. ג'ורג' קרוקשנק, לדוגמה, שהתפרסם הודות לאיוריו בספריו של צ'רלס דיקנס, קיבל 100 לירות שטרלינג תמורת הבטחה שלא יתאר את המלך ג'ורג' השלישי בשום סיטואציה לא מוסרית. לעומת זאת, כשצייר את נפוליאון בצורת נר שאותו מכבה קוזאק - הוא התקבל בברכה בתוך הממלכה.

בצרפת הופיעו קריקטורות במגזינים הרבה לפני 'שרלי הבדו'. שארל פיליפון ייסד את המגזין 'לה קריקטור', שהעסיק בין היתר את ז'אן גרנדוויל ואונורה דומיה. גרנדוויל, שהתפרסם בזכות סגנונו הפנטסטי והסוריאליסטי, ודומיה, שיצר כ-4,000 קריקטורות חדות ולעתים מרושעות, נהגו לתקוף את השלטון, את הבורגנות, את המקצועות ה"נחשבים", כמו עריכת דין, רפואה ועסקים. פיליפון מצא את עצמו בכלא לאחר שהעז לצייר את המלך לואי פיליפ בדמות אגס. פיליפ, שלא ניחן בהומור עצמי, החליט במסגרת מאבקו בעיתונות להילחם גם בקריקטורות ולצנזר אותן בטענה שהן אלימות - ופיליפון הואשם בהוצאת דיבה ובפגיעה בכבוד המלך. מאוחר יותר זוכה פיליפון, לאחר שהוכיח דרך סדרת ציורים כי פרצופו של פיליפ אכן מזכיר אגס⁷. גם דומיה נכנס לשישה חודשי מאסר, לאחר שצייר את המלך בדמותו של הענק הספרותי רגנטואה, המאופיין כבור וגס, כשלשונו הארוכה משתרבת ומעידה על חמדנות⁸. בכתב האישום נכתב כי הקריקטורה "עוררה שנאה ובזז כלפי הממשל ופגעה במלך עצמו".

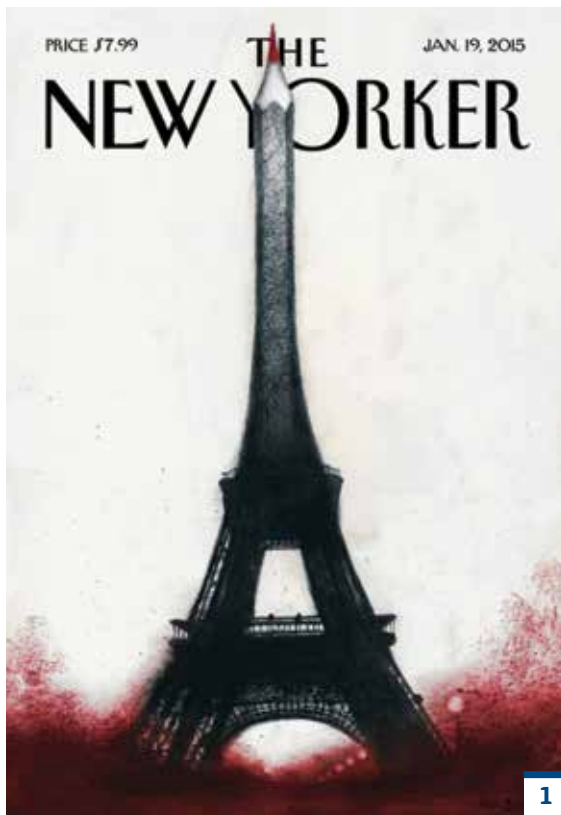
בנג'מין פרנקלין היה מראשוני הקריקטוריסטים האמריקאים. בקריקטורה המפורסמת ביותר שלו, 'הצטרף, או מות'⁹, הוא קרא לאיחוד המושבות האמריקאיות נגד הבריטים במאה ה-18. חלקי הנחש שהופיעו בקריקטורה רמזו לאמונה הטפלה לפיה אם נחבר את חלקי הנחש הוא יחיה. כעבור כמה עשרות שנים הפציע תומס נאסט, "אבי הקריקטורה האמריקאית", שהתפרסם בקריקטורות שהציגו את "הבוס" ויליאם טויד¹⁰, פוליטיקאי מושחת שפעל כראש כנופיה בניו יורק וניצל את נבערותם של בוחריו, כשמן ומכוער. טויד - שטען כי "לא אכפת לי מהמאמרים בעיתון, כי הבוחרים שלי לא יודעים לקרוא, אבל הם לא יכולים

2

3

1

5

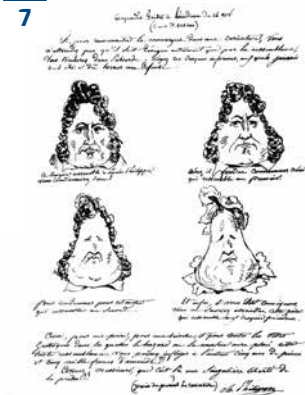
גילריי נהג לצייר את נפוליאון כגמד מרושע ומתועב, מה שהוביל להתבטאות כעוסה אך מחמיאה מצד המציבא הצרפתי, שהודה כי גילריי "עשה יותר מכל צבאות אירופה כדי להפיל אותי"

4

6

7

8

להתחמק מהתמונות הארורות האלה - נאלץ לברוח מארצות הברית, ולבסוף נתפס בידי פקיד ספרדי שאמנם לא ידע לקרוא מילה באנגלית אך זיהה את טוויד מהקריקטורות. נאסט, שכונה על ידי לינקולן בתקופת מלחמת האזרחים "הסמל הכי טוב שלי", אף אחראי לדמויותיהם המאורות של סמלים כמו סנטה קלאוס והדוד סם, כמו גם לסמל הפיל הרפובליקני ולסמל החמור הדמוקרטי, מה שחקק את שמו לנצח על לוחות הברית של הפוליטיקה האמריקאית. סגנונו החד והאכזרי לפרקים הוליד את האגדה האורבנית לפיה שורשי המילה "נאסטי" נעוצים בשם משפחתו, אך כמובן אין לכך אחיזה במציאות.

בימים שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה בלט הקריקטוריסט האמריקאי דיוויד לואו, עליו נאמר מאוחר יותר כי בלעדיו לא ניתן היה לנצח במלחמה. לואו הרבה לאייר את היטלה בניגוד לקריקטוריסטים אחרים, שבחרו להציג את הפיהרר כבריון וכמפלצת (מה שלא הטריד אותו כלל). לואו צבע את היטלר בדימויים ילדותיים ואינפנטיליים¹¹. לדברי שר החוץ הבריטי לורד הליפקס, הקריקטורות של לואו גרמו להיטלר להשתולל מזעם בכל פעם שקיבל לידיו גיליון של 'איבנינג סטנדרד'. בעקבות פנייה ישירה של השלטון הגרמני לממשלת בריטניה, הזמין הליפקס את לואו לשיחה ובקש ממנו למתן את המתקפה על היטלר "כדי למנוע מלחמת עולם". אבל לואו לא הפסיק, ואף קיבל גיבוי מלא מהעיתון. לפי השמועות, ב־1940 הכניס היטלר את שמו של לואו לרשימת החיסול.

להבדיל, גם לנאצים היו קריקטורות. אלא שבזמן בו ברוב התרבויות כונו החצים כלפי השלטונות ומוקדי הכוח, כאן המסר לא היה סאטירי אלא גזעני, והקורבן היה חלש ונרדף. העיתון 'דר שטימר', בעריכת האידיאולוג האנטישמי יוליוס שטרייכר, הציג את היהודים כהתגלמות הרוע והכיעור¹², במיוחד בהשוואה לארים היפים, הטוהרים והבלונדינים, והשתמש בדימויים של ערפדים, קרפדות, נשרים, חרקים, חידקים, מפלצות ומה לא. על הספקטרום התועמלני שבין מאמריו של אלפרד רוזנברג לסרטיו של יוזף גבלס, ממוקם 'דר שטימר' קרוב יותר לאמצעי הפרופגנדה המצולמים. עדות לתרומתו ולהשפעתו של העיתון במעשי הנאצים מתבטאת בתוצאות משפטי נירנברג: מבין כל הנאצים שהוצאו להורג, שטרייכר היה העיתונאי היחיד.

לא רק מושאי הקריקטורה של העולם המערבי נפגעים. לעתים הקריקטורה דורסת את הדמות העוצמתית שאלה היא מכוננת את הפגוש, אך על הדרך פוגעת גם במי שנמצא בשוליים. ב־1984 דחה כתב העת

+

9

10

'The New York Review of Books' קריקטורה של דיוויד לוין בטענה שהיא "חזקה מדי". באופן חדיפעמי פנה לוין למגזין 'דה ניישן', שם עטו על המציאה. הקריקטורה, שבה מופיע שר החוץ האמריקאי הנרי קסינג'ר כשהוא מקיים יחסי מין עם כדור הארץ¹³, עוררה את זעמן של עשרות הנשים שעבדו במגזין וניסו למנוע את פרסומה בשיחה עם העורך, ואת זעמן של אלפי נשים אמריקאיות לאחר שהקריקטורה הסקסיסטית פורסמה בכל זאת. "מגזין רציני לא יכול לפרסם בדיחות על אונס ודימויי סקס", נכתב בעצומה שהוגשה לעורך המגזין. לוין, שהתנצל מאוחר יותר והסביר שלא התכוון לפגוע בשום אישה, ניסה להראות דרך האיור את תאוות הכוח האינסופית של קסינג'ר, שהיה בעיני רבים הטוב בשרי החוץ האמריקאים ובעיני אחרים אדריכל המדיניות שאפשרה לדיקטטורות רצחניות להשתלט על העולם.

הנביא כנוחבל

אם בעולם המערבי קשים חיי הקריקטוריסטים, בעולם הערבי הם קשים שבעתיים. ב־1987 נרצח נאג'י אל-עלי, הקריקטוריסט הפלסטיני המפורסם שהעליב במידה שווה הן את הפלסטינים והן את הישראלים¹⁴. הוא נהג להביע את מורת רוחו על אורח החיים הפורני של ערפאת אל מול הסבל הפלסטיני, בדיוק כפי שנהג לחדד את עפרונו מול הכיבוש הישראלי. עד היום לא ברור אם רוצחיו היו שליחי ערפאת, כפי שטוענים הישראלים, או סוכני המוסד הישראלי, כפי שטוענים הפלסטינים.

ב־2011 נחטף הקריקטוריסט הסורי עלי פרוט בלב דמשק על ידי אלמונים חובשי מסכות, ששברו את שתי ידיו וסיננו "זו רק אזהרה" בעקבות איורים שלעגו לנשיא בשאר אל-אסד¹⁵. ב־2014 פרסמה הקריקטוריסטית האיראנית אתנה פרגהדני קריקטורות שבמרכזן ניצבו בכירים בשלטון האיראני עם ראשים של עוזים, פרות וקופים¹⁶. היא נשלחה למאסר בן שלושה חודשים, ולאחר שהמשיכה במחאתה האקטיבית נעצרה שוב ונשלחה ל־12 שנות מאסר. לפני כמה חודשים הואשם זונאר קריקטוריסט ממלזיה¹⁷, בתשעה סעיפי פעולות הסתה מיד עם צאת ספרו 'Cartoon-O-Phobia', וניצב לפני משפט שעונשו המרבי עומד על 43 שנות מאסר. לפני כשנה העז מוסא קארט, קריקטוריסט טורקי, לצייר את נשיא טורקיה ארדואן כחתול שמסתנב בכדור צמר¹⁸. ארדואן הגיש תביעה וביקש לשלוח

ג'ורג' קרוקשנק, שהתפרסם הודות לאיוריו בספריו של צ'רלס דיקנס, קיבל 100 לירות שטרלינג תמורת הבטחה שלא יתאר את המלך ג'ורג' השלישי בשום סיטואציה לא מוסרית

אותו לעשר שנות מאסר. בסופו של דבר זוכה קארט למרות הצהרתו הנוגעת ללב של ארדואן כי האיור הסב לו סבל נפשי. עם פרסום המקרה, מרטין רוטון, בריטי שמפרסם קריקטורות ב'גרדיאן' וב'אינדיפנדנט', ביקש בטוויטר מחבריו למקצוע כי ירעיפו על ארדואן קריקטורות בעלות אופי דומה, כדי "ללמד אותו ענווה מול האל ומולנו, הקריקטוריסטים".

שיאה של נקודת הרתיחה מגיע במפגש בין התרבות המערבית החילונית לתרבות האסלאמית. אם השלטונות במדינות המוסלמיות מצליחים לצמצם באמצעות סנקציות ואיומים את הפגיעה האמנותית בדת, הרי שבמדינות המערביות נאלצים המוסלמים הקיצוניים לבלוע את הרוק, לספור עד עשר ולהשתדל שלא להיחשף לקריקטורות הלועגות לתרבותם, לאמונתם, לנביאם, בשם חופש הדיבור. קו ההפרדה הזה הוכיח את עצמו עד שמישהו העז לגעת במוחמד.

הכול התחיל לפני כעשור בדנמרק, עם פרסום תריסר קריקטורות שבמרכזן עמד הנביא מוחמד. בקריקטורה אחת הוא חבש טורבן בדמות פצצה, בשנייה הצהיר כי בגן עדן הולכות ונגמרות הבתולות שמכוחן לשאהידים, בשלישית הוא נוצר על ידי שרבוטים של קריקטוריסט שכותב שוב ושוב "אסור לי לצייר את מוחמד"¹⁹, וגם השאר אופיינו בסגנון דומה. אותו מקבץ נוצר בעקבות פניית עורך מדור התרבות בעיתון הדני 'יילנדס פוסטן' לקריקטוריסטים במדינה לאחר שלא מצא אפילו אחד שיעז לצייר את מוחמד לספר ילדים שכתב. הזעם בציבור המוסלמי בימים אלו גבר אפילו על הזעם שהופנה לפני 30 שנה כלפי סלמן רושדי לאחר פרסום ספרו 'פסוקי השטן'. הקריקטוריסטים הזנים נאלצו להסתובב עם אבטחה צמודה בעקבות איומים על חייהם. שגרירויות דנמרק ברחבי העולם סבלו ממתקפות. הפגנות מחאה של מוסלמים באירופה גבו עשרות קורבנות. מוצרים תוצרת דנמרק הוחזרו במדינות אסלאמיות. אט-אט שככה האש, אם כי מספר שנים לאחר מכן נרשם ניסיון להתנקש בחיי אחד הקריקטוריסטים ולבצע פיגוע במערכת ה'יילנדס פוסטן', ללא הצלחה.

בינואר 2015 הופיעה מחדש פרשת קריקטורות מוחמד, הפעם בצרפת. המגזין הסאטירי 'חרקירי הבדו' נהג לפגוע ולעלוב בארסיות בפוליטיקאי צרפת ובראשם דה גול. 'חרקירי', שהיה מוערך מאוד בחוגי האינטלקטואלים הצרפתים, צונזר פעמיים בשנות ה־60. כדי לנסות לעקוף את ההגבלות שהוטלו עליו, החליט קברניטיו לשנות את השם ל'שרלי הבדו'. המגזין ראה את עצמו כממשיך גאה של המסורת החילונית האנטי-קלריקלית של פילוסופים צרפתים כמו וולטר ודידרו, באמצעות שליחת חצי קריקטורות מורעלים ושחיתות פרות קדושות, בעיקר כלפי מפלגות צרפתיות ימניות ונגד הדתות הממוסדות - נצרות, אסלאם ויהדות. ב־2007 טענו ארגונים אסלאמיים כי 'שרלי הבדו' קושר באופן גזעני בין דת האסלאם לפונדמנטליסטים הקיצוניים והגישו נגד המגזין תביעה. תגובתם הקבועה של עורכי המגזין הייתה כי המפגינים והתובעים אינם מבינים הומור, ואילו בית

13

12

11

בעקבות פנייה של השלטון הגרמני לממשלת בריטניה, ביקש שר החוץ הבריטי מהקריקטוריסט דיוויד לואו שימתן את המתקפה על היטלר "כדי למנוע מלחמת עולם"

15

14

המשפט דחה את התביעה ומצא שהקריקטורות אינן תוקפות את הדת עצמה כי אם את הקבוצות הקיצוניות והמסוכנות. ב־2011 יצא גיליון מיוחד של 'שרלי הבדו', שהציג את הנביא מוחמד כעורך הראשי, העמיד על השער קריקטורה של הנביא שבה הוא מבטיח לקוראים "100 מלקות אם לא תמותו מצחוק"²⁰, ועסק כולו באסלאם. למחרת בלילה הוצת מבנה המשרדים של המגזין ונשרף כמעט כליל.

16

האיומים על חייהם של עורכי ומאיירי 'שרלי הבדו' הפכו עניין שבשגרה. כשהם נכנסו לרשימת המבוקשים של אל-קאעידה, ניסו גורמים בממשלה להניא אותם מפרובוקציות מיותרות. אחרי קריקטורה נוספת של מוחמד, הפעם בעירום²¹, בתגובה למתקפת טרור על שגרירויות ארצות הברית בעולם, החלו גורמים פוליטיים בארצות הברית ובצרפת לאבד את סבלנותם כלפי המגזין. שר החוץ הצרפתי לורן פבוס, ביקר את עורכי המגזין ותהה "האם בנסיבות הנוכחיות זה באמת רגיש ואינטליגנטי לשפוך עוד שמן למדורה?", ואילו בבית הלבן הטילו ספק בשיקול הדעת של עורכי 'שרלי הבדו'.

לאחר ההצתה התראיין העורך סטפן שרבונייה ("שארב") לילה מונד, ופרש את משנתו בנוגע לחופש הביטוי: "אני מעדיף למות על רגלי מאשר לחיות על ברכי. לא אניח את כלי הנשק שלי, העט, אשר להבנתי אינו מאיים לשסף את גרונו של איש".

● ● ● ● ●

17

ב־7 בינואר 2015 הניח שארב את העט בפעם האחרונה ומת על רגלי. בפיגוע במשרדי 'שרלי הבדו' נטבחו בסך הכול 12 בני אדם. עפרונות ועטים מילאו את האנדרטה הספונסנית שהוקמה בפרז' על ידי אזרחים ליברלים שמאמינים בחופש הביטוי. סלוגן התמיכה וההזדהות 'Je suis Charlie' ליווה את האבל בכל מקום - על שלטי ההמון שהתאסף, במחוות של קריקטוריסטים מכל העולם²², וגם על שער 'שרלי הבדו' שבו עמד הנביא מוחמד, דמעה זולגת מעינו והוא מחזיק שלט בנוסח זהה.

מנהיגי האסלאם ואנשי הוותיקן גינו כאחד את הטבח ב'שרלי הבדו' ויצאו נגד אלימות בשם הדת, אולם כאשר נשאל האפיפיור ישירות מה דעתו

+

בעניין חופש הביטוי כשהוא פוגש את חופש הדת, הוא טען כי צריך להיות גבול, "במיוחד אם מעליבים או לועגים לאמונתו של מישהו. אם חברי הטוב יקלל את אמי הוא יכול לצפות ממני לאגרוף", הוא הוסיף, "זה נורמלי. אתה לא יכול לעורר פרובוקציות. אתה לא יכול לצחוק על אמונתו של איש". אינאמים רבים ניצלו את הסוגיה שעלתה מחדש לסדר היום וניפקו אמירות בנוסח "כל סוג של ביטוי וולגרי כלפי אנשי דת אינו יכול להיות כלול בחופש הביטוי", או "כל מעשה קיצוני צריך להיות פסול, בין אם מדובר בחופש עיתונאי להשמיע את הנביא מוחמד, ובין אם מדובר ברצח כנקמה על החרפה שנעשתה לנביא". בסקר של מכון פיו האמינו רבע מהנשאלים כי מתקפת הטרור על 'שרלי הבדו' תשפיע לרעה על הסיקור בנושאי דת. כמה חודשים אחרי הטבח הכריז העורך החדש של 'שרלי הבדו' כי תם עידן הנביא מוחמד במגזין. "הוכחנו שאנחנו יכולים לעשות את זה", הוא אמר, "אבל יש גם נושאים אחרים לעסוק בהם".

אם כך, אפשר לארוז את העפרונות הצבעוניים. הטרור האסלאמי הקיצוני ניצח. נציגי הדת המתונה, הן הנוצרית והן המוסלמית, מסוגלים לגנות אותו רק עד גבול מסוים. תצחקו על כולם, הם אומרים, רק תשאירו בצד את אלוהים. ואת משה ואת ישו ואת מוחמד. ואת הרב והכוהן והאימאם. ואת המזוזה והמסגד והצלב. בקיצור, אל תצחקו לא על הדת, לא על נציגיה ולא על סמליה.

בחברה החילונית אין לאיש את הפריבילגיה לא להיעלב. אין לאף אחד מעמד מיוחד. עבור החילונים אמורה הדת לסמל אידיאולוגיה, תפיסת עולם. ולכן, כשהיא פוגעת בחלשים, בנשים, בהומואים, בחתולים זכרים, מישהו צריך לעמוד על המשמר, לבעוט ולצרור. פעם אחד מאותם שומרים היה הקריקטוריסט. היום הוא צריך להיזהר שהאפיפיור לא יכניס לו אגרוף כשהוא מעביר אותו תחת מגנומטר בכניסה לכנסייה. כשאי אפשר לשרובט אמירות נוקבות כלפי הדת, צריך להסתפק בסאטירה פוליטית. אבל גם כאן הכול נעשה קשה יותר. במדינות המוסלמיות ישברו לך את הידיים, יקנסו אותך, יכניסו אותך לכלא. במדינות המערביות זה סתם לא מזיז לאף אחד. לפני כמה חודשים ניגש ראש ממשלת בריטניה דיוויד קמרון לקריקטוריסט של 'הגרדיאן', סטיב בל, ושאל אותו למה הוא תמיד מצייר אותו עם קונדום על הראש²³ בל השיב בחיוך שזה בגלל הגוון המבריק של עורו. זה היה רגע משעשע, חברמני,

קיצור תולדות הקריקטורה הישראלית

הקריקטורות הראשונות בישראל, טרם קום המדינה ובעשורים הראשונים להיווסדה, כלל לא היו נמשכות וצורבות. קריקטוריסטים כמו אריה נבון וקריאל גרדוש ("דוש") שכחו לפעמים את המטרה הראשונית של המקצוע - להעביר ביקורת ולהתריס - והעדיפו לעודד את המפעל הציוני באמצעות דמויות שסימלו אותו, כמו אורימורי (של נבון) ושרוליק (של דוש), המקבילים לדוד סם האמריקאי, מריאן הצרפתייה וג'ון בול הבריטי.

ובכל זאת, היו מי שהתרגזו מהקריקטורות העבריות. בתקופת המנדט פרסם נבון קריקטורות בעיתון 'דבר' (החלק הפופולרי בעיתון, לצד 'הטור השביעי' של נתן אלתרמן), והצליח לעצב את הצנזורה הבריטית. כך למשל צונזרה קריקטורה בשם 'פשיטת רגל', שבה נראה מגף בריטי הדורס ספינות מעפילים. הבריטים אף סגרו את 'דבר' לעשרה ימים בגלל קריקטורה של נבון, שצוירה בעקבות אירוע שבו פצעו הבריטים 11 ילדים. "איזה צלפים נהדרים!", התפעל הרופא באיו, "איך הם הצליחו לפגוע במטרות כל כך קטנות?". כדי להימנע מצנזר, נהג נבון להתייחס בקריקטורות שלו לאירועים מהתנ"ך, כדי ליצור את הרושם המדומה כי מדובר בנושאים רחוקים ולא אקטואליים.

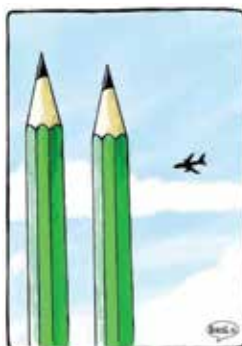
בערב מחווה שנערך לכבוד נבון סיפר חיים גורי כי ג'ון שו, המזכיר הראשי של ממשלת המנדט הבריטי, אמר פעם כי "ליהודים יש שני כלי נשק סודיים ורביעצמה - נתן אלתרמן ואריה נבון". לא רק את הבריטים הרגיו נבון, בעקבות הקריקטורות שלו הגיעו מכתבים וטלפונים נועזים למערכת 'דבר' מקוראים שאיימו בהפסקת המינוי לעיתון. אחת הקריקטורות שפרסם נבון מתחה ביקורת על חוסר הנימוס של נהגי דן. למחרת שלחו עשרות נהגי החברה מכתבים למערכת המודיעים על הפסקת המינוי.

בין הקריקטוריסטים הישראלים, מלבד נבון ודוש, ניתן לציין גם את פרידל שטרן, שהייתה במשך שנים הקריקטוריסטית היחידה בישראל ובלטה בין השאר הודות לאופיים הסקסי של איוריה - דבר שעמיתיה הנגברים לא הרשו לעצמם; רענן לוריא, שפרסם קריקטורות בשבועון 'העולם הזה' ובעיתונים נוספים בארץ, ובעיקר הצטיין מעבר לים, עם קריקטורות במגזין 'טיים', 'ביוזוויק', 'ב'טיימס' הבריטי ועוד; וכמובן דודו גבע, שיצר את הקריקטורות הנשכניות והברווזיות ביותר.

הישראלים, ובעיקר המנהיגים הישראלים, הם גם מושא ללא מעט קריקטורות, חלקן מטלטלות במיוחד. אחת מהן היא הקריקטורה שצייר דייב בראון ל'אינדיפנדנט' בהשראת הצייר הספרדי גויה, ובה מוצג אריאל שרון, ראש הממשלה דאז (2003), כמי שאוכל ילדים פלסטינים. הקריקטורה, שזכתה בפרס קריקטורות השנה של איגוד הקריקטוריסטים בלונדון, הואשמה באנטישמיות ועוררה זעם חסר תקדים בישראל ובקרב יהודי העולם.

בישראל, הנושא העיקרי שזוכה לתגובות זועמות כמעט אוטומטיות הוא כמובן השואה. "גם קריקטורות בנושאים דתיים, או קריקטורות על אישי דת גורמות בדרך כלל לתגובות", אומר שלמה כהן, שהחל את דרכו ב'מוניטין', תחילת שנות ה-80, ומשמש כיום קריקטוריסט בישראל היום. "יש לזה שתי סיבות: הראשונה, חוסר ההבנה של הישראלי המצוי במושג, בשפה ובתרבות של הקריקטורה; והשנייה - בעיני הישראלי המצוי כל ציור של אף ארוך נחשב לציור אנטישמי. אני נתקל בזה גם בתגובות וגם בהרצאות שאני מעביר. זה מאפיין את כל העיתונים שבהם ציירתי - בכלום נפסלו קריקטורות מחשש שיעוררו את כעסם של הקוראים".

22

מחווה של הקריקטוריסט רובן אופנהיימר לטבח 'שרלי הבדו'

21

20

אחרי הטבח ב'שרלי הבדו' טען האפיפיור כי צריך להיות גבול לחופש הביטוי, "במיוחד אם לועגים לאמונתו של מישוהו. אם חברי הטוב יקלל את אמי הוא יכול לצפות ממני לאגרוף"

לא אלים. אבל אז קמרון עשה את הדבר השני השנוא על קריקטוריסטים, אחרי טבח, כשטפח לבל על השכם ואמר לו: "למרות שאני מוצג כנקניקיה, עטוף בקונדום ועל המאונזיים של הקצב, אני דווקא מחבב את הקריקטורות האלה". באותו הרגע, הקריקטוריסט רצה למות. ●

23

"זאת תקופת שיא מבחינת הצנזורה בקריקטורה הישראלית. גם צנזור חיצוני, מצד העורכים, וגם צנזור פנימי של הקריקטוריסט עצמו, שיודע שזה לא יעבור. אין כמעט קריקטורות נשכניות. אין מישהו שמעז לצייר באומץ ולרסק פרות קדושות כמו דודו גבע בשיאו"

ניסים חזקיהו ("נוסקו")

בעיתונים מחדים ומצנזרים. אין מישהו שמעז לצייר באומץ ולרסק פרות קדושות כמו דודו גבע בשיאו. היום, בתקופה של ביבי, נראה שאנו גולשים יותר ויותר למטה מבחינת חופש הדיבור. אנשים ציניים, אבל זה לא מתבטא בקריקטורות נשכניות. אני אתן דוגמה: בוטל חוק שוויון הנטל של החרדים. אתה נתקלת בקריקטורות נשכניות באמת על זה? לא. אף אחד לא העז". ●

ניסים חזקיהו ("נוסקו"), ממייסדי איגוד הקריקטוריסטים הישראלי, מנהל פסטיבל אנימיקס וקריקטוריסט מאז 1975, לא חושב שהקריקטורה הפוליטית פלטה את נשימתה האחרונה. "מכיוון שמדובר בשפה חזותית, יצירתית ותקשורתית שאינה גוזלת מן הציבור יותר מכמה שניות - היא מתאימה בול לעולם העתידי והתזזיתי שלנו, שהופך מיום ליום לזירה של הפרעת קשב מטורפת". "הקריקטורה חיכתה 200 שנה לטכנולוגיה של היום", מסכים אורי פינק, יוצר סדרת הקומיקס 'זבנג' וקריקטוריסט ב'מעריב'. "היא מושלמת לכל סוגי המדיה החברתית והמשקעים הניידים. זו דרך מעולה להעביר מסרים בעולם של מסרי אינסטנט. לדעתי, השיא עוד לפני".

אבל למרות האופטימיות מצד האמנים, מקצוע הקריקטוריסט נשחק בשנים האחרונות. בבריטניה, למשל, נותרו רק ארבעה עיתונים שבהם מועסק קריקטוריסט פוליטי במשרה מלאה ובמשקל כבד - 'האינדיפנדנט', 'הגרדיאן', 'הטיימס' וה'דיילי טלגרף' - אחרי שבידילי אקספרס נפרדו השנה מהקריקטוריסט שלהם. תאשימו את הטור הדתי הקיצוני ששובר ידיים במקרה הטוב למאיידי ערבים ורוצח במקרה הרע מאיידי בני המערב. תאשימו את הממשל הדוגל בסתימת פיות בתרבות המוסלמית. תאשימו את האינטרנט שמקדש את הממים והפאנצ'ים המהירים וגורם לעיתונים להוריד עוד אינץ' ועוד אינץ' מרבע העמוד האומלל שבו נאבקת על חייה הקריקטורה הפוליטית. ואם ממש מתחשק לכם, תאשימו את ביבי.

"זאת תקופה של שיא מבחינת הצנזורה בקריקטורה הישראלית", טוען נוסקו. "זה גם צנזור חיצוני, מצד העורכים, וגם צנזור פנימי של הקריקטוריסט עצמו, שיודע שזה לא יעבור. אין כמעט קריקטורות נשכניות אמיתיות. כולם